

*View Over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

ТОЛСТОИЗМЪТ И ОБЩЕСТВЕНИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XX ВЕК

Маргарита Терзиева

Университет „Проф. д-р Асен Златаров“ – Бургас

Резюме. Толстоизмът, като учение, със своята антимилитаристична насоченост, с проповедите за братска любов и единство, с етичното религиозно чувство, което възпитава, с вегетарианския начин на живот, чиито предимства демонстрират привържениците му, печели последователи в България през първите десетилетия на XX век. Под влияние на тези идеи се създават и функционират редица организации – Български вегетариански съюз, въздържателни дружества и съюзи, есперантско движение, пацифистко движение – които допринасят за по-широката му обществена подкрепа. Той обаче не успява да оцелее в епохата на остри политически сблъсъци, защото проповядва красив, но безпомощен морал. Неговите идеи днес са предмет на анализ и дискусии.

Ключови думи: толстоизъм; идеи; обществени организации

Толстоизмът като учение и разпространението на неговите идеи

„Толстоизмът се заражда в Русия в края на 80-те години на XIX век под влияние на идеите на духоборите¹⁾ и учението на Лев Толстой, като окончателно се оформя в началото на XX век. В основата на толстоизма лежат етиката на любовта и несъпротивлението на злото с насилие. Наред с християнството в него са вплетени идеи от езичеството, будизма, исляма, индуизма. Толстоизмът влиза в спор с църковните догми, провъзгласява за основна ценност човешкия живот. Евангелието е подложено на тълкуване; останалите библейски книги се отхвърлят. Почти всички последователи на това учение са вегетарианци. Те отказват военната служба и плащането на данъци“ – така е описал в книгата си „История религии“ Дмитрий Таевский²⁾ социокултурния феномен, оставил следи в историята на собствената му родина и на Европа. Той разкрива синкретичния характер на философската система на Лев Толстой, която се опитва да обедини религиозни и етични идеи, изповядвани в различни времена от различни народи.

В излизалото в България в началото на 20-те години на миналия век списание „Ясна поляна“ е публикуван откъс от книгата на руския толстоист Ва-

лентин Булгаков „Толстой-моралист“, озаглавен „Сектантство и толстоизъм“, където авторът говори за своите съмишленици не като за еднородна маса, а като личности, които запазват своята индивидуалност в рамките на движението. Последният личен секретар на Лев Толстой иска да убеди читателя, че макар и да са готови да понесат кръста на мъченичеството заради отказите от военна³⁾ служба, протестите против войната и насилието, толстоистите не са фанатици, които непрекъснато се стремят към духовното си израстване и се ръководят само от гласа на своята съвест (Bulgakov, 1924: 74).

През 20-те – 40-те години на миналия век определения за същността на толстоизма дават и неговите български последователи и привърженици. За съставна част на учението педагогът Павел Теохаров счита работата над собственото самоусъвършенстване. В статията „Толстоизъм и политическа дейност“ той твърди: „Толстоизмът“ не е „самозатваряне“ в себе си, нито „резигнация“, която отдалечава човека от обществения живот, а е учение с високо обществено значение, при което обществената дейност преминава през горнилото на личната дейност към подобряване на своя живот. В това отношение Толстой е категоричен: не можем да изменим обществения живот от лош към по-добър, от експлоататорски и насилнически към по-добър, свободен и ненасилнически, докато ние самите не сме се освободили от пороците на експлоатацията, насилието и робството. Трябва човек да стане истински свободен, за да съдейства и на другите да станат свободни хора“ (Theocharov, 1947: 1). В името на безусловната свобода и справедливост толстоистите отхвърлят политическите средства за борба и вярват, че общественото мнение трябва да има решаваща роля за всяка политическа промяна.

Ценко Цветанов в един от първите броеве на издаваното с помощта на съратници списание „Ясна поляна“ пише: „Всяко време си има пророк. Пророкът на нашето време е Лев Толстой. Толстой можа да обгърне цялата световна мъдрост и с дълбочината на мисълта, и безпределната любов към човека съумя да отбере най-ценното и нужно, което помага всекиму, за да живее добър живот“ (Tsvetanov, 1922: 32). Той сравнява толстоистите с богомили, а същността на учението според него включва: любов към всеки и всичко (и към ближните, и към врага), отказ от военна служба, „опити за общинско, братско живеене всред природата, с труд“.

В статията си „По разни поводи“ Ц. Цветанов добавя и други съществени щрихи: „Не мога“, това са думите, които най-добре характеризират Толстоевото учение. Не мога да се гневя. Не мога да бъда войник. Не мога да се подчинявам на държавата“ (Tsvetanov, 1924: 81 – 82). Авторът представя възгледите на великия мислител като борба с най-страшния враг – със самия себе си. В себепреодоляването, във възприемането на идеите не като изпълнение на догми, а като опит за приближаване към идеала,

той вижда смисъла на това учение: „Толстоизмът представлява цялостна система от философски, религиозни, социално-икономически, политически, правни, нравствени, естетически и педагогически идеи, създадена от руския граф Лев Николаевич Толстой и получила разпространение в цял свят. Тя се възприема, обогатява и допълва от неговите последователи“.

Философията на толстоизма разкрива метафизическите и онтологичните идеи на писателя, които заедно с етиката образуват единна философска система. Духовно-монистичното разбиране за света, което тя отстоява, продължава по своеобразен начин традициите на руската религиозна философия. „Духовният монизъм признава съществуването само на духовната същност и отрича съществуването на материята. Светът се представя като свят на духовни същества, все повече и повече сливащи се в единния, неограничен дух, наречен Бог“⁽⁴⁾.

В областта на религията Толстой и неговите последователи са привърженици на нецърковното християнство. Техните възгледи водят към духовно самовглъбяване и религиозна истинност. Те считат, че Толстой открива общото във всички религии, превръща го в крайъгълен камък на своето учение и с основание може да бъде считан за техен обединител.

Толстоистите са радатели за стопанско-икономическо преустройство на живота. Предлагащата от тях нова форма на социална организация е комуната, където се полага братски труд, земята е обществена собственост и колективно се обработва. Вдъхновяват ги идеите на американския икономист Хенри Джордж⁽⁵⁾, високо ценен от руския мислител.

Толстой ратува за общество без държава, защото счита нейния репресивен апарат за източник на зло. Толстоистите призовават да не се плащат данъци, защото това е експлоатация; за отказ от военна служба, който според тях е спирачка пред милитаризма; за мир между народите, а когато всички разумни доводи се изчерпят – за гражданско неподчинение, за призоваване на управниците да се вслушат в гласа на собствената си съвест.

Неписаните човешки закони имат за обществото по-голяма тежест от правните закони, считат поддръжниците на учението на Лев Толстой. Приоритет трябва да имат само моралните аргументи, които да определят отношението на личността към държавата и правото; утвърждаването им трябва да става без насилие.

Приобщаването към света на прекрасното според толстоистите е резултат на продължителна просветителска дейност сред народа, в чиито недра се крият истински таланти. Истинското изкуство трябва да е понятно и достъпно, а творците трябва да бъдат високо морални личности.

„Педагогическите идеи на Толстой представляват еволюцията на едно бавно развитие, а не революцията на една криза“ (Boduen, 1927: 72). Авторът на това твърдение – теоретикът на психоаналитичната естетика Шарл

Бодуен, подчертава и нещо особено важно: „Философските и социалните идеи на Толстой след кризата не са нищо друго освен пренасяне върху възрастните хора на тези идеи, които той по-рано проповядва по отношение на децата – свобода, несъпротивление на насилието, органически морален ред, произтичащ отвътре, превъзходство на живота над ума, необходимост от човешки и живи отношения за преодоляване на двойната преграда на пуста йерархия и хладни абстракции, равнодушие към теоретичното знание за сметка на конкретното живо и полезно познание и накрай, закона за любовта, издигащ се върху развалините на другите закони – всички тия идеали, които избликуват у философа след кризата, за всеобщо изумление или очарование на човечеството, всички те са вече налице отдавна у педагога“ (Boduën, 1927: 72).

Основни принципи на педагогиката на Лев Толстой са свободата, любовта и опитът. Въпреки че те се споделят и от автори преди него, на руския мислител принадлежи заслугата тези принципи да бъдат обединени в органично цяло и да бъдат въведени в реалната училищна практика. Теорията за свободното развитие (свободното възпитание е само нейна форма) и нейната еволюция в посока на търсенето на нравственото и духовното водят до ново авторско тълкуване на нравствените постулати Бог, добро, вяра, душа, съвест, любов, живот, благо. Толстой представя възпитанието предимно като самовъзпитание, като постоянна устременост и порив за ново равнище на живота, за нравствено значими хоризонти на битието. Нравственото възпитание за него е форма на духовно саморазвитие, която зависи от обкръжението и атмосферата, в които живее детето.

В дидактическите му възгледи прави впечатление неговата съпротива срещу категориалния апарат на тогавашната педагогика, въвеждането на нов тип общуване между учители и ученици, преценката, че разделянето на образованието и възпитанието е „изкуствено“.

Толстоизмът, като обществено движение, като социално-нравствен и стопански опит, бележи в Русия три етапа в своето развитие: от 80-те години на XIX век до 1914 г.; от 1914 до 1921 – 1922 г.; от 1922 до 1938 г.⁶⁾

Всеки етап има своите идеологически акценти, характеризира се с различни идейни течения в рамките на движението. Така още при зараждането на учението светогледът на толстоистите в Русия се развива в две насоки – народническа и религиозно-метафизическа. Първата дава приоритет на земеделския начин на живот и комуналния труд; представителите на втората считат, че външните условия не са от съществено значение за достигането на нравствено съвършенство.

През 80-те години на XIX век възникват първите толстоистки колонии в Тверска, Симбирска, Харковска губерния. Радушният прием на тези идеи сред руското селячество, финансовата помощ, оказана от писателя на ду-

хоборите, които напускат страната и заминават за Канада, стряскат царското правителство. През 1897 г. съдът в Казан обявява толстоизма за секта, а четири години по-късно Толстой е отлъчен от църквата. В своя знаменит отговор до Синода той пише: „Аз започнах с това, че обикнах своята православна вяра повече от своето спокойствие, после обикнах християнството повече от църквата, а сега обичам истината повече от всичко на света“ (Dossev, 1914: 14). Смъртта на Лев Толстой през 1910 г. има световен отзвук. Тя поражда скръб у неговите последователи, но и желание да отстояват убежденията си.

През 1914 г. е устроен съд над толстоисти и вегетарианци, които разпространяват позив срещу участието на Русия в Първата световна война. Той завършва с оправдателна присъда, защото общественото мнение е на тяхна страна. „Учението е причислено към най-вредните и опасните за държавата и преследвано до 1917 г. както от светските, така и от църковните власти“ – по този начин описва в книгата си „История религии“ Дм. Таевский началото на втория етап от разпространението на тези идеи, които вече са прехвърлили пределите на Русия и имат съмишленици в други страни. В годините на Гражданската война (1918 – 1922) отказът от военна служба сурово се наказва от властта и толстоистите заплащат за антимилитаристичните си убеждения с живота си или със затвор.

В първите десетилетия от създаването си младата съветска държава се нуждае от стопанския им опит, за да съживи селското стопанство. Възникват десетки толстоистки комунни: „Жизнь и труд“, „Новоерусалимска“, „Всемирное братство“, „Криница-Геленджик“, „Братский труд“. Някои от тях са разположени близо до Москва, други са в Тулска област, Орловска област, край Самара, Царицин (Сталинград), на Черноморското крайбрежие, в Украйна, Башкирия, Сибир“ (Kashirin, 2001: 9). Упоритият труд на комунарите и примерът, който те дават на останалите земеделски стопани, се превръщат в доказателство за жизнеспособността на икономическите им възгледи в държава с еднопартийна система и силен репресивен апарат. Започва организирано настъпление срещу „антисъветски“ настроените толстоисти. Техните кооперативи заедно с едноличните стопанства стават жертва на насилствената колективизация. Привържениците на Толстой масово емигрират, за да се спасят от репресии.

На оцелелите е предложено поле за изява в Сибир, където над хиляда души отиват доброволно, без да осъзнават своята обреченост. Последната толстоистка комуна просъществува няколко години, като дейността на членовете ѝ се следи от чекистите. От средата на 30-те години толстоистите биват третирани от укрепналата съветска власт като „врагове на народа“ – те са съдени и осъждани на смърт или каторга. През 1938 г. толстоисткото движение е официално забранено със закон.

През първите десетилетия на XX век идеите на Толстой се разпространяват в Европа (България, Швейцария, Холандия, Англия, Дания, Австрия, Швеция, Франция, Германия, Белгия, Румъния, Югославия, Литва, Финландия, Унгария), в Азия (Япония, Китай, Индия), Северна Америка (САЩ, Канада), в Южна Америка (Чили), в Африка (Южна Африка). Подкрепа за разпространение на толстоизма оказват интелигенцията и свързаните със селскостопанския труд жители на тези страни. Разпространението на толстоизма в световен мащаб се отличава със своеобразие и специфика. В страни като Словакия и Полша например, където в края на XIX и началото на XX в. има силно националноосвободително движение, освен селячеството и националната буржоазия подкрепя тези идеи, защото се стреми да извоюва независимост по мирен път. В Япония първите толстоисти са философи и писатели, възприели християнството, без да се конфронтират с будизма като национална религия – Такео Арисима, Рока Токуоми и др. Последователите на учението на Л. Толстой в тази страна са предимно от средите на интелигенцията. Махатма Ганди (1869 – 1948), като адвокат в Южна Африка, се бори против расовата дискриминация на индусите и основава първите толстоистки колонии на континента. След завръщането си в Индия, където става един от лидерите на партията Индийски национален конгрес, той проповядва борбата за независимост да се води с ненасилствени форми.

Философските съчинения на Толстой се издават на различни езици и имат световен отзвук. Това проличава от писмата на писателя с характер на обръщения – „Писмо до индуса“, „Писмо до китаец“, „Писмо до полска жена“, „Писма към духоборите“⁷⁾. Толстоисткият печат в отделни страни (Германия) популяризира стопанския опит на възникналите комуни. Във Финландия, България, Франция, Япония, Турция се създават публицистични творби, произведения на изкуството и литературата, повлияни от идеите на руския мислител и неговите последователи.

Отказите от военна служба (Холандия, Югославия, Швеция, Англия и др.) са пацифистична тенденция, заслуга за която имат и толстоистите. През втората четвърт на XX век настъплението на фашизма кара съмишленниците на това учение да се влеят в редиците на антивоенните движения, да убеждават сънародниците си, че мирът е висше благо за човечеството. Те откликват на всички политически събития – войната в Абисиния, Гражданската война в Испания, началото на Втората световна война – с призови да се спрат кръвопролитията, държавите и народите да намерят общ език помежду си, за да не загиват невинни хора по бойните полета.

Толстоисткото движение чрез идеята за несъпротивление на злото с насилие се превръща в коректив на несправедливите действия на всяко правителство. Дори когато влиянието му в световен мащаб е отслабнало,

а броят на привържениците му е символичен, то намира поле за международна изява. 40-те – 50-те години на XX в. бележат два успешни опита за прилагане принципа за ненасилие в политиката. Първият е движението за национално освобождение на Индия под ръководството на Махатма Ганди, което заставя Великобритания по мирен път да даде независимост на най-голямата си колония. Вторият е борбата за граждански права на чернокожото население в САЩ начело с Мартин Лутър Кинг, довела до премахване на расовата сегрегация. Тези примери са убедително доказателство за приложимостта на някои идеи на толстоистите в обществената практика.

Поява, разпространение и развитие на толстоизма в България

Разпространението на толстоизма в България преминава през три основни периода:

- възникване – от края на XIX век до 1907 г. – опити за разпространение идеите на Лев Толстой чрез печатното слово, за създаване на толстоистки колонии, за популяризиране на откази от военна служба;

- стабилизиране и развитие – от 1907 г. до края на 30-те години на XX век – конкретни постижения в областта на литературата, изкуството и обществената практика, подем на ръководеното от толстоистите вегетарианско движение, активна подкрепа на въздържателните дружества;

- упадък – от края на 30-те до края на 40-те години на XX век – най-масабната изява на българските толстоисти е обнародването на международния сборник „Лев Н. Толстой 1828 – 1910 – 1935“, в създаването на който вземат участие с материали участници от Русия (Ив. Горбунов-Посадов, В. Булгаков, Ев. Попов, Й. Перпер, В. Мазурин, Вл. Чертков-син), България (Б. Георгиев, Д. Кацаров, Я. Тодоров, Ж. Божилова-Патева, Д. Юруков) и редица други страни – Белгия, Франция, Литва, Германия, Австрия, Сърбия, Великобритания (V. Margueritte, P. Ramus, Ed. Levinskas, Cl. Darrow, B. Ligt, Й. Бадалич и др.); участие в международната анкета на Еужен Релжис (румънски писател интелектуалец) от 1932 г. В обществената практика най-значим е успехът на вегетарианското кооперативно стопанство в с. Мечкюр – дн. квартал „Прослав“ в Пловдив.

Основанията за подобна периодизация трябва да се потърсят в обществено-политическия живот и историческите катаклизми, които изживява страната ни.

1907 г. е водоразделна за рецепцията на идеите на Толстой в България. Тогава за първи път се съчетават научно-теоретичният и практическият подход в разпространението на българския толстоизъм, дава се трибуна за изявите на неговите последователи чрез появата на списание „Възраждане“. Преди 1907 г. българските толстоисти разчитат повече на контактите си на лична основа (главно чрез кореспонденция) с руските си събратя, и

най-вече с Л.Толстой; от този момент нататък те обединяват индивидуалните усилия в колективни, при това залагат на връзките между отделните групи в България и на съмишлениците на това учение в Русия и по света.

През периода от 1907 г. до края на 30-те години толстоистите в България организират комунни, разясняват чрез сказки идеите на движението, откриват вегетариански гостилници и ресторанти в градовете, активно се включват в работата на въздържателните дружества.

Краят на 30-те години съвпада със залеза на идеите на толстоизма, безпомощни в обществената практика пред лицето на настъпващия фашизъм в Западна Европа и сталинизма в Съветска Русия. Българските толстоисти успешно се изявяват като пацифисти и антимилитаристи, подкрепят напусналите и останалите в СССР събратя, но участва им е предreshена – политическите режими в България през 30-те – 40-те години ги третират като „неудобни“ и ги изтласкват със сила от обществения живот.

Макар и надживял толстоизма в Съветска Русия с около две десетилетия, толстоизмът в България се оказва неспособен да оцелее в новите обществени условия. Част от лидерите му са подложени на физически преследвания, други са изолирани от обществения живот. Съзнателно се разграбва и разпилява собствеността, придобита със средствата на толстоисти и вегетарианци, подменят се принципите на управление и начинът на ръководство на създадените от тях стопанства, гостилници, ресторанти.

Обществени организации, свързани с идеите на толстоизма

През 1914 година е основан Българският вегетариански съюз (БВС). Под учредителния протокол с дата 12 септември 1914 г. стоят имената на Димитър Кацаров, Стефан Андрейчин, Христо Досев, Боян Павлов и Илия Стефанов. Неофициалната цел на организацията е да създаде по-широка социална основа на толстоисткото движение. Българският вегетариански съюз по устав провежда ежегодно през юли или август събори (конгреси) в различни градове на страната: София (1919, 1920), Търново (1921), Стара Загора (1922), Враца (1923), Пловдив (1924), Варна (1925), Казанлък (1926), Татар Пазарджик (1927), Севлиево (1928), Бургас (1929), Пловдив (1933), Плевен (1934), Сливен (1935), София (1936, 1937). Броят на делегатите варира от сто до няколкостотин души. В ръководните органи на БВС, сред изказалите се и изнасящите сказки на тези форуми се откриват имената на Стефан Андрейчин, Минко Аджаров, Георги Шопов, Илия Енчев, Йордан Ковачев, Генчо Пиръов, Иван Цанев, Димитър Кацаров, Иван Коюмджиев, Георги Вартоломеев.

През този период разграничението между толстоисти и вегетарианци не е предмет на обсъждане – търси се онова, което ги обединява: общата идейна основа, „непротивенето“ на злото с насилие, хранителният режим.

Георги Шопов например е последователен толстоист и подкрепя вегетарианското движение, без да е последователен вегетарианец в личен план. Вегетарианците също се подразделят на групи според вида хранене, който избират: лактоовоовегетарианци – приемат храни от растителен произход, мляко, млечни произведения и яйца; лактовегетарианци – не консумират яйца; веганци – приемат само храни от растителен произход; суровоядци – консумират растителни храни и мляко, които не са подложени на термична обработка.

Част от тях са съмишленици на българските толстоисти, а други се ограничават с позицията си на симпатизанти. Водачите на БВС обаче задължително са свързани с идеологията на толстоисткото движение.

Толстоисти и вегетарианци заедно отправят апел за събиране на помощи за гладуващите руски селяни от Поволжието през 1921 г. През периода ноември – декември 1923 г. масово се провеждат събрания във вегетарианските гостилници и дружества във връзка с трагичните септемврийски събития. В София сказка против насилието и жестокостите изнася Димитър Кацаров. Генчо Пиръов прочита откъс от манифеста „Не мога повече да мълча“, а Иван Унджиев – разказа на Лев Толстой „Божествено и човешко“ (Gogoganov, 2001: 10). В Стара Загора реч изнася Георги Вартоломеев.

В доклада си „Вегетарианството у нас през 1923 – 1924 г.“ Иван Коюмджиев – секретар на БВС, повлиян навярно от политическата обстановка в страната, патетично твърди, че „движение, което не създава мъченици, не може да запали света“. За популярността на вегетарианството се съди по броя на абонатите на „Вегетариански преглед“ (за въпросния период те са 1400) и по посещаемостта на изнесените от водачите на вегетарианското движение сказки – 36 за същия период. Около БВС гравитират и други въздържателни съюзи – ученически, учителски, железничарски, лекарски. В хрониките, които обнародват толстоистките и вегетарианските издания, се отделя място предимно за следните събития:

- основаване или възстановяване на вегетариански групи и дружества – Карлово (1925), Пловдив (1925), Пещера (1925), с. Бяга, Пещерско (1925), с. Искрец, Софийско (1926), Севлиево (1927), с. Перивол, Кюстендилско (1931) и т.н.;

- морална и материална подкрепа на тези, които лежат в затвора заради отказа си от военна служба (Борис Гюдюлев, Христо Иванчев, Тодор Главеев, Коста Радулов, Найденов Бочев, Андрей Петров, Дочо Станев, Георги Николов, Васил Казаков, Петко Димов, Борис Хаджиниколов, Минко Михов, Дим. Стефанов и други);

- създаване на вегетариански гостилници – София – няколко на брой, Пловдив, Плевен, Стара Загора, Варна, Ямбол, Враца (1924), Русе (1925), Бургас (1926) и други – в тях се поднасят постни ястия, не се продават

спиртни напитки, не се пуши; там се разпространяват вегетариански периодични издания и литература, организират се срещи на съмишленици. Йордан Ковачев на страниците на „Вегетариански преглед“ (1926) твърди, че на 5 милиона българи по онова време се падат 2 – 3 хиляди вегетарианци и още толкова симпатизанти и „съчувственици“ на движението.

На XI конгрес на Българския вегетариански съюз, проведен през 1929 г. в Бургас, не без гордост в пленарните доклади се съобщава, че вегетарианското движение в България е пуснало дълбоки корени; че разполага с „най-добре уредените гостилници в света“; негови съмишленици работят в издателствата „Възраждане“, „Посредник“; оглавяват групите за свободно възпитание, Женското миротворно общество и други. Вегетарианството се представя като логична и етична необходимост за всеки човек.

Един от начините за ефективна здравна просвета, получил горещата подкрепа на толстоисти и вегетарианци, е организирането на въздържателни дружества. Тъй като отначало те се създават по инициативата на ученици, толстоистите им предлагат готови организационни форми, които могат да се изпълнят с отговарящо на целите на въздържателното движение съдържание.

През периода 11 – 15 юли 1920 г. в Сливен 14 ученически въздържателни дружества, представлявани от 55 души, създават Ученическия неутрален въздържателен съюз в България. Примерът им е последван от възрастните, които сформират организации на професионален принцип:

- 10 юли 1922 г. – учреден е Учителски неутрален въздържателен съюз в Шумен;

- 21 декември 1922 г. – създадено е Студентско въздържателно дружество в София;

- през 1923 г. са учредени Българският лекарски въздържателен съюз и Българският железничарски въздържателен съюз със седалища в столицата;

- следват обединения на федерален принцип – Младежки неутрален въздържателен съюз (7 юли 1924 г. – Пловдив), Български неутрален въздържателен съюз (5 май 1926 г. – Стара Загора), Българска въздържателна федерация (15 януари 1927 г. – София).

Усещайки мощта, която набират тези организации, давайки си сметка, че на практика те осъществяват съюз между левите сили в страната, през 1927 г. правителството предприема мерки за разтурянето им. Опозиционният печат – легален и нелегален – остро реагира и това задълбочава подозренията на управляващите, че под прикритието на безобидни цели и задачи в тези клубове се кроят заговори срещу правителството. Възстановяването на подобни организации след отмяната на забраната през 1932 г. не довежда по предишната масовост и ентусиазъм. Идеите за въздържа-

ние, прокламирани от вестници като „Трезво дело“, „Устрем“, „Трезва младеж“ и „Трезва борба“, списанията „Трезва мисъл“ и „Трезвост и култура“, остават въпрос на лични убеждения и индивидуална практика.

Връзката между въздържателното движение и идеите на толстоизма трябва да се търси в общото преклонение пред личността на руския писател, в единодушното отрицание на пороци като алкохолизма и пристрастяването към никотина. Това проличава от съвместното отбелязване на 25-годишнината от смъртта на Л. Толстой. Така например през 1935 г. и Младежният въздържателен съюз, и Българският въздържателен съюз организират самостоятелни събрания и сказки за големия писател, но същевременно доста подробно отразяват доклада на Йордан Ковачев за нравствения силует на Толстой, както и речта на Ценко Цветанов (член на Управителния съвет на Българския учителски въздържателен съюз) пред събранието, организирано от Българската въздържателна федерация и Българския вегетариански съюз.

Голяма част от българските есперантистки дружества през първата половина на миналия век са оглавявани от толстоисти, които поддържат активна международна кореспонденция на есперанто. Този език се ползва от десетки лидери и участници в толстоисткото движение в България – Янко Тодоров, Йордан Ковачев, Борис Гюдюлев, Дона Кошева. Редица изследователи обръщат внимание на обстоятелството, че голяма част от толстоистите са и есперантисти. Говорейки езика на хората от различни раси и народности, те осъществяват мечтата си да бъдат граждани на цялото човечество. Това наблюдение доста точно отразява отношението на българските последователи на Толстой към международния език есперанто. Сред тях виден есперантист е проф. Янко Тодоров, който е делегат от България на Международния есперантски конгрес в Нюрнберг, Германия, през 1923 г. и дори е удостоен с високата чест да открие конгреса.

Есперантисткото движение отбелязва подем по време на правителството на А. Стамболийски, когато езикът се изучава факултативно в училища и читалища, като за целта са издадени 100 000 учебници. Това впоследствие води до преследване на организации и личности след Деветоюнския преврат през 1923 г. В средата на 40-те години неговите привърженици отстояват възгледа, че есперанто е „масово безпартийно движение, което вирее само под слънцето на свободата и на истинската демокрация“ (Djudjev, 1945: 2).

Толстоистите в България са активни участници в национални и международни форуми, които защитават идеята за разоръжаване, за възпитаване на подрастващото поколение в идеите за ползата от мира и сътрудничеството между народите. Толстоисткият вестник „Свобода“ е сред малкото издания в България, които дават широка гласност на Международната конференция за мир чрез училището, проведена в Прага на 18 –

20 април 1927 г. по инициатива на Международното педагогическо бюро в Женева. От март 1929 г. по неговите страници се появява рубриката „Учебниците и войната“, в която се поставят проблемите за учебното съдържание и избягване на възможностите за манипулиране на детското съзнание в полза на насилието. Йордан Ковачев от 1928 г. е член на Интернационала на борците против войната (International des résistants contre la guerre) със седалище в гр. Инфилд, Англия, а от 1935 до 1947 г. е и член на Международния му съвет.

В списание „Възраждане“ видната общественичка Жени Божилова Патева – представител на Интернационалната женска лига за мир и свобода в подкрепа на ОН, от името на Женското миротворно общество в България призовава членките му да работят за семейно възпитание, което кара децата да възприемат мира като най-висше благо. Тя препоръчва да не се купуват за подаръци „никакви пушки, сабли, войници“, които биха провокирали агресивни чувства у подрастващите“ (Bozhilova-Pateva, 1930: 160).

Анализът на систематизираната фактология позволява да се направят следните **изводи**.

Толстоизмът, като учение, намира свои привърженици в България сред интелигенцията, сред привържениците на преустройството на обществото по мирен път. Неслучайно някои търсят примери за духовното му родство в богомилството, родило се именно по тези земи.

В епохата на остри класови борби той е неприемлив за политическите партии и движения, които се стремят да монополизират обществения живот, затова последователите на Толстой са преследвани и игнорирани от всяка власт.

Опитите на толстоизма в България да се адаптира към настъпващите промени в средата на 40-те години на миналия век и да оцелее, като потърси по-широка обществена изява чрез вегетарианството, есперантизма, антимилитаризма, не успяват да го съхранят като идеология и обществена практика.

БЕЛЕЖКИ

1. Духоборите са секта, възникнала в Русия около 1740 г. в Екатеринославска губерния. Те отричат религиозните тайнства на църквата, не признават държавната власт. Преследвани още от появата си, религиозните им общини непрекъснато са изселвани и препращани в различни райони на Русия. През 1887 г. техният категоричен отказ да служат военна служба, води до нови репресии. Със застъпничеството на Лев Толстой, който им изпраща хонора от романа си „Възкресение“, около седем хиляди души заминават за Канада през 1898 – 1899 г. – б.а.

2. Таевский, Дм. История религии. Толстовство. <http://religion.irk.ru>
3. По Пругавин, А. С. О Льве Толстом и толстовцах. М., 1911, с.146.
4. Хенри Джордж (1839 – 1897) – американски икономист и публицист; автор на идеята за „единния земеделски налог“, който според него е средство за постигане на социален мир. www.rubricon.com., 2001.
5. Мелешко, Е.Д., А.Ю. Каширин. Философия толстовства. Идея духовно-мистическото миропонимания. Этическая мысль, Вып.2, М., ИФ РАН, 2001.
6. Лев Николаевич Толстой, 1828 – 1910. Биобиблиография. С., Народна библиотека „Кирил и Методий“, 1979, с. 10, с.42.
7. Международен сборник „Лев Николаевич Толстой 1828 – 1910 – 1935“. Под ред. на Ст. Андрейчин и Й. Ковачев. С., Посредник, 1935.

ЛИТЕРАТУРА

- Божилова-Патева, Ж. (1930) Женското миротворно общество в България. *Възраждане*, 5.
- Булгаков, В. (1924) Сектантство и толстоизъм. *Ясна поляна*, 5.
- Гологанов, Ж. (2001). Генчо Д. Пиръов. Живот от 1 до 100. *Генчо Пиръов. Столетникът – учен, психолог, педагог*. София: Веда словена.
- Джуджев, Ст. (1945). Есперантското движение в България. *Народна войска*, 294.
- Досев, Хр. (1914). Влиянието на Толстой. *Възраждане*, 1.
- Каширин, А.Ю. (2002). *Етика толстовства. Автореферат дисертации на соискание ученой степени кандидата философских наук*. Москва: ИФ РАН].
- Теохаров, П. (1947). Толстоизъм и политическа дейност. *Нов живот*, 13.
- Цветанов, Ц. (1924). По разни поводи. *Ясна поляна*, 6 – 7, с.81 – 82.
- Цветанов, Ц. (1922). Толстой у нас. *Ясна поляна*, 2, с.32.
- Бодуен, Ш. (1927). Педагогическото дело на Толстой. *Свободно възпитание*, 3 – 4.

REFERENCES

- Bozhilova-Pateva, G. (1930) Women's Peace Society in Bulgaria. *Revival*, 5.
- Bulgakov, V. (1924) Sectarianism and Tolstoyism. *Yasna Polyana*, 5.
- Gologanov, G. (2001). Gencho D. Piryov. Life from 1 to 100. Gencho Piryov. *The centenarian – scholar, pedagogue, psychologist*. Sofia: Veda Slovena.
- Djudjev, St. (1945). The Esperanto movement in Bulgaria. *People's Army*, 294.
- Dosev, Hr. (1914). The influence of Tolstoya. *Revival*, 1.
- Kashirin, A.Yu. (2002). *Ethics of Tolstoyanism. Abstract of thesis for the degree of candidate of philosophical sciences*. Moskva: IPh RAS.

- Theoharov, P. (1947). Tolstoyism and Political Activity. In: *New Life*, 13.
Tsvetanov, T. (1924). On various occasions. *Yasna Polyana*, 6 – 7, p.81 – 82.
Tsvetanov, Ts. (1922). Tolstoy in Bulgaria. *Yasna Polyana*, 2.
Boduen, C. (1927). The Pedagogical Work of Tolstoya. *Free Education*, 3 – 4.

TOLSTOYISM AND PUBLIC ORGANIZATIONS IN BULGARIA DURING THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

Abstract. Tolstoyism as a teaching with its antimilitary line, with its preaching about fraternal love and unity, with its ethic religious feeling which is an upbringing tool, with the vegetarian way of life which priorities have been demonstrated by its followers, wins disciples in Bulgaria in the first decades of 20th century. A number of organizations were set up and started functioning under the influence of these ideas – Bulgarian vegetarian union, temperance societies and unions, Esperanto movement, pacific movement – which contributed to its broader social support. But Tolstoyism could not survive in the epoch of sharp political collisions because it teaches beautiful but helpless ethics. Today its ideas are subjected to analysis and discussions.

Keywords: Tolstoyism, ideas, social organizations

✉ **Prof. Margarita Terzieva, DSc.**

Prof. d-r Asen Zlatarov University

8010 Bourgas, Bulgaria

E-mail:mtterzieva@gmail. com